

«АЯЛ» КОНЦЕПТИНИН ВЕРБАЛДЫК ТУЮНДУРУУЛУСУ

Бурул Сагынбаева
ф. и. д, доцент, «Тюркология» кафедрасынын
башчысы Кыргыз-Түрк "Манас" университети
burul.sagynbayeva@manas.edu.kg
Сартбекова Нуржан Коодоевна
п. и. д, профессордун м.а. «Философия,
маданиятаралык байланыш жана
психология» кафедрасынын башчысы,
Эларалык инновациялык
технологиялар университети
nursart@mail.ru

Өзөктүү сөздөр: концепт , аң-сезим, маалыматтын жыйындысы, билим, тилдик бирдиктер, вербалдашуу, түрдүү ыкмалар, өтмө маанилер, образдуулук маани.

Аннотация: Бул макалада “Аял” концептинин негизинде ачылып көрсөтүлөт түшүнүктөр каралат. “Аял” концептинин ар түрдүү адабият жанрларындагы түшүнүктөрдө, тактап айтканда фразеологиялык бирдиктерде, макал лакаптарда, жазуу жана оозеки элдик чыгармаларда, учкул сөздөрдө изилденген.

Концепт – бул адам баласынын дүйнөнү таанып билүүсү аркылуу аң-сезимде орногон маалыматтын жыйындысы, б.а., аң-сезимде орун алган билим казынасы. Билим концепт түрүндө жашайт. Концепттин бардык тарабы эле тилдик бирдиктер аркылуу туюндурула бербейт. Бирок адам баласынын аң-сезиминде орун алган концепттер тил аркылуу вербалдашуусу мүмкүн. Концепттер тилде ар кандай ыкмалар аркылуу туюндурулат. Бир эле концепттин вербалдашуусу түрдүү жолдор менен тике жана өтмө маанилер аркылуу, образдуулук ыкма менен ишке ашуусу мүмкүн: Бул макалада ушул маселе “Аял” концептинин негизинде ачылып көрсөтүлөт.

ВЕРБАЛЬНОЕ ПОНЯТИЕ КОНЦЕПТА «ЖЕНЩИНА»

Бурул Сагынбаева д-р.ф.н., доцент,
заведующая кафедрой
«Тюркология» Кыргызско-турского
университета «Манас»
burul.sagynbayeva@manas.edu.kg
Сартбекова Нуржан Коодоевна
д.п.н., и.о. профессора, зав.кафедрой
«Философия, межкультурная
коммуникация и психология»
Международного университета
инновационных технологий.
nursart@mail.ru

Ключевые слова: концепт , сознание, совокупность информации, познание, языковые единицы, вербализоваться, различные способы, переносное значение, образном смысле .

Аннотация: В этой статье рассматривается понятие концепта «Женщина». Исследованы понятие концепта «Женщина» в различных жанрах литературы, а именно в

фразеологических оборотах, пословицах поговорках, письменном и устном народных творчествах, крылатых словах и т.д. Концепт - это совокупность информации, накопленных с помощью познанием мира человечеством, иными словами накопленная ценность инновационная идея, в человеческом разуме. Знание живет в виде концепта. Все стороны концепта не дают понятия с помощью языковых единиц. Но концепты, занимавших место в человеческом разуме, могут вербализоваться посредством языка. В языке концепты дают понятие различными способами. Вербализация одного концепта различными способами в прямом и переносном, образном смысле может выполняться: В этой статье это проблема рассматривается в основе концепта «Женщина».

VERBAL NOTION OF THE CONCEPT "WOMAN"

Burul Sagynbayeva

***Grand PhD in Philological sciences,
associate professor, head of the department "Turkology"***

Kyrgyz-Turkish University "Manas"

burul.sagynbayeva@manas.edu.kg

Sartbekova Nurjan Koodoyevna

***Grand PhD in Pedagogic sciences,
acting professor, head of the department
"Philosophy, cross-cultural communication
and psychology" of International university
innovative technologies. nursart@mail.ru***

Keywords: *the concept, consciousness, set of information, knowledge, language units, to verbalized, various ways, a transfer of meaning, figurative sense.*

Summary: *The notion of a concept "Woman" is considered in this article. Are investigated a notion of a concept "Woman" of various genres of literature, namely of set phrases, proverbs sayings, written and oral national creativity, catchwords, etc. The concept is a set of information which are saved up with the help by knowledge of the world by mankind, the value which in other words is saved up the innovative idea, in human mind. Knowledge lives in a type of a concept. All parties of a concept do not give a concept by means of language units. But the concepts which were engaged the place in human mind can verbalize by means of language. In language concepts give a concept in various ways. Verbalization of one concept in literal and figurative, figurative sense can be carried out in various ways: In this article the problem is considered at the heart of a concept "Woman".*

УДК 80/81

1. “Аял” сөзүнүн сөздүктөгү түшүндүрмөсү

1) **Аял:** “аял”; 2) “эркектин жары, жубайы” [15].

2) **Аял:** зайып, эрге тийген ургаачы, эркектин жары, жубайы [10].

2. “Аял” сөзүнүн этимологиясы

Ayal же *iyal* (عيال) – “аял”; “эркектин жары, жубайы” деген араб сөзүнөн алынган [14].

Енисей жазма эстеликтеринде “аял”, “эркектин жары” маанисинде *кунчуй*, *ебчи*, *йотуз*, *киши* сөздөрү колдонулган [10].

Махмуд Кашкаринин сөздүгүндө “аял” маанисиндеги *киши*, *хатун*, *кунчуй* сөздөрү кездешет. Мында *киши* “аял”, “эркектин жары” маанисинде колдонулса (*ol kişi aldımı* “Ал үйлөндүбү?”), *хатун* “хандын аялы”, *кунчуй* хатундан бир даража төмөн болгон аял деген маанини билдирет [3].

3. “Аял” сөзүнө жакын маанидеги сөздөр: *аял зат*, *зайып*, *катын*, *жубан*, *ургаачы*.

Булардын ичинен ар. *аял*, ар. *аял зат* сөзү кыргыз адабий тилинин функционалдык стилдеринин баарына таандык болсо, ар. *зайып*, түрк. *катын*, фарс. *жубан*, түрк. *ургаачы* аталыштар көбүнчө сүйлөшүү, көркөм стилдерине таандык. Ал эми *катын* аталышы түрк тилдеринде: кырг., каз., башк.: *катын*; өзб.: *хатин*, түрк.: *кадын*, хак.: *хазын*, уйг.: *хотун* фонетикалык өзгөчөлүктөр менен колдонулат. *Катын* сөзү азыркы кыргыз тилинде семантикалык өзгөрүүгө учурап, одоно маанини туюндуруп калган.

4. “Аял затка” тиешелүү атоолор:

- жаш өзгөчөлүгүнө карай: *кыз*, *бийкеч*, *бийке*, *келин*, *аял*, *катын*, *кемпир*, *байбиче*;
- нике абалына карай: *колукту*, *жар*, *жубай*, *аял*, *зайып*, *катын*, *токол*, *байбиче*, *кемпир*;
- туугандык абалына карай: *ана*, *эне*, *кыз*, *сиңди*, *эже*, *таеже*, *таене*, *кайнене*, *кайын*, *сиңди*, *кайнеже*, *абысын*, *келин*, *кудагый*;
- бала төрөө абалына карай: *боюнда бар аял*, *кош бойлуу аял*, *талгак аял*, *төрөгөн аял*, *көз жарган аял*;
- социалдык абалына карай: *төрайым*, *деректир аял*, *инженер аял*, *депутат аял*, *министр аял*;
- аял затына берилген баага карай: *жакшы аял*, *жаман аял*, *сарамжал аял*, *жүдөө аял*;

5. “Аял” сөзү катышкан тилдик бирдиктер

а) Туунду сөздөр:

– *ЛУУ*: *аялдуу* “аялы бар”;

– *ЛЫК*: *аялдык* 1. Аялдарга таандык сапаттар; 2. аял дегенге таандык;

– *заада*: *аялзаада* “эркектин карама-каршысы”, “аял”;

– *мет*: *аялмет* “бүлөлүү”, көп балалуу;

–поз: аялпоз “аял жандуу”, айланчыктап аялдардын жанынан чыкпаган, аялдарга жакын эркек.

б) Сөз айкаштары: акылман аял, жакшы аял, жаман аял, сулуу аял, кош бойлуу аял, туубас аял, депутат аял, аягы суюк аял ж.б.

6. “Аялга” байланыштуу макал-лакаптар, учкул сөздөр

Алтын баштуу аялдан бака баштуу эр артык.

Аял жакшы – эр жакшы, вазир жакшы – хан жакшы.

Атка бергис кунан бар, кызга бергис жубан бар.

Катын өлсө – камчы сап, кайра төшөк жаңырат.

Катын калп айтпайт, каңырыш угат.

Катындын чачы узун, акылы кыска.

Эр айласы бир, катын айласы миң.

Аялга байланыштуу макал-лакаптар кыргыз тилинде арбын кездешет. Алардын басымдуу бөлүгү аялдардын сапаттык өзгөчөлүгүнө карай айтылып калган. Макалдарда аялдардын сырткы жана ички сапаттарына карай оң жана терс баалар берилген. Ички сапаттарга тиешелүү баа акылдуу / акылсыздыгына, сарамжалдуу / жүдөөлүгүнө, токтоо / жеңилге, кем сөздүү / көп сөздүүлүгүнө ж.б. сапаттарына карата берилсе, сырткы сапаттарга тиешелүү баа аял сулуулугуна, ажарлуулугуна, жылдыздуулугуна ж.б. карай берилген.

7. “Аял” түшүнүгүнө байланыштуу колдонулган фразеологиялык бирдиктер

“Аял” түшүнүгүнө байланыштуу фразеологизмдердин ичинен кыргыз аялынын маданияты, жүрүм-туруму, моралдык этикасы, каада-салты ж.б. баалуулуктары чагылдырылган “аял затынын акылмандуулугу”, “аял сулуулугу”, “аял – эне”, “каада-салт”, “элдик ишеним”, “үй бүлө”, “аял абалы”, “аялдын жүрүш-туруш өзгөчөлүгү” деген темаларын бөлүп кароого болот.

Аял затынын акылмандуулугу. *Акылга терең”, “акылы артык”, ою терең” ж.б.*

Аял сулуулугу. *Ай десе – аркы жок, күн десе – көркү жок, ай десе – ай, күн десе – күн, ай жамалдуу, ай чырайлуу, ай жүздүү, бото көз (бадырайган, көзү чоң), оймок ооз, калем каш, бермет тиш, турна моюн, элик моюн, сумбул чач, жазы маңдай ж.б.*

Аял – Эне.

- *Боюна бүтүү “кош бойлуу болуу”;*
- *кош бойлуу / кош кабат “боюнда бар”;*
- *эти ооруп калуу “толготуу”;*
- *боюнан бошонуу “төрөө”;*
- *көз жаруу “төрөө”;*

- *этегинен жалгоо* “төрөө”;
- *бала басты болуу* “удаа-удаа төрөй берип, бала-бакырадан чыга албай калуу”;
- *эмчек сүтүн бербесе да, элик сүтүн берүү* “баланы багып алуу”;
- *эне сүтүн актоо* “энеси ыраазы болгудай иш кылуу”;
- *сүтүн ак кылуу* “энеликтен кечүү”;
- *эмчек сүтүн ак кылам* “энеликтен кечем, ыраазы эмесмин” деген мааниде айтылган сөз;
- *согогчогу канабоо* “төрөй албоо”, “бала көрбөө”.

Кыргыз тилиндеги фразеологизмдерден байкалып тургандай, кыргыз эли бала көрбөсө, эркекти эмес, бала төрөбөгөн аялды күнөөлөп, аялды бактысыз деп, *куу этек, куу канчык, куу жатын, согогчогу канабоо* деген фразеологизмдер менен кемсинтип аташат. Буга мисал катары Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги Орозкул, Бекейлердин тагдырын айтууга болот: “...*Башкаларга чуурутуп бала берген кудай ага калганда неге колу жумулуу? ...Артында туяк калбасына жаны кейиди да, куу этек катынына жини келе баштады. Согогчогу канабаган куу канчык, ошол багын байлап келатпайбы!..*[1].

Жыйынтыктап айтканда, түрдүү ыкмалар аркылуу изилденген “Аял” концептинде аялдын үй-бүлөлүк мамилелери, жүрүм-туруму аркылуу жалпы адамзатка тиешелүү: акыл-эстүүлүк, адилеттүүлүк, чеберлик, сарамжалдуулук, меймандостук, тазалык өндүү универсалдык жалпы жоболор негизделсе, “Аял” концептинин улуттук мазмунун аял затынын эне болуусу, үй-бүлөнүн куту болуусу түзөрү аныкталды.

Колдонулган адабияттар:

1. Айтматов Ч.Т./ Ак кеме / журнал «Новый мир» (1970, № 1).
2. Дербишева З.К. /“Кыргызский этнос в зеркале языка”,/ Бишкек 2012, Изд-во “Plus”.
3. Дивану Лүгат-Ит-Түрк Тержүмеси: Жилт 3/4. Кашгарлы, Махмуд; Чевирен: Бесим Аталай. Анкара: Түрк Тарих Куруму, 1986.
4. Ибрагимов, М./ Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү [Текст] / М.Ибрагимов. – Кара-Балта, 2005. -500 б.
5. Кыргыз тилинин сөздүгү I, Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясы 2010, 146-б.
6. Койчуманов Ж.Ы. / Макал-лакаптар [Текст] / Бишкек. Шам, 2001. -208 б.
7. “Манас” Энциклопедиясы, 1-том, Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы 2015.
8. “Манас” эпосу, Жүсүп Мамайдын варианты боюнча, 2014, 41-42-б.
9. Маслова В.А., Пименова М.В. /Коды культуры в пространстве языка. Серия «Концептуальные и лингвальные миры», /сер. 9. СПб., 2015,-148 с.

10. Усеев Н., Конкобаев.К., Шабданалиев К./ «Атлас древнетюркских письменных памятников Республики Алтай» (на русском и турецком языках./11, 2012. 57.с.
11. Осмонова Ж, Конкобаев К, Жапаров Ш. /Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү./ Бишкек. 2001.
12. Сартбекова Н.К./Инновационные технологии в лингвистике/ ISSN 1694 7762. Жаңылыктар-Вести- News. Научный информационный журнал «Наука и инновационные технологии» №2/2016 (2).с.33-35.
13. Сартбекова Н.К. /Трудности перевода специальных терминов с английского языка на русский./ (статья) Вестник 3(29) КГУСТА с.222-226. Бишкек 2010.
14. Севортян, Э.В./Этимологический словарь тюркских языков [Текст] / Э.В.Севортян. -М.: Наука, 1978. -768 с.
15. Юдахин К.К. /Кыргызско-Русский Словарь/ 1965, 87-б.